

[Somossy Tamás:

Ms. 48

Závoray Sándor, Zichy Géza
háziornosa. Dokumentumgyűj-
temény.

ZENEAKADÉMIA
LISZT MŰZEUM

ECKHARDT MARIA NÉJE

GRÓF ZICHY GÉZA ZONGORAMŰVÉSZ IGEN KÖZELI KAPCSOLATBAN VOLT LISZT FERENCCEL, AKI PÁRTFOGOLTA ÉS BARÁTTA VOLT A GRÓFNAK. EZÉRT TARTOTTAM ÉRDEMESNEK GALÁDI IRATAIMBÓL A LISZT FERENC EMLÉKMŰZEUMNAK FELAJÁNLANI ÉS KÖZLÉ TENNI APAI DEDAPÁM, DR. ZÁVORY SÁNDOR (SZ. 1842) GLEICHENBERGI FÜRDŐORVOS (LÁSD. AZ „AUSZTRIA” C. KÖNYV 285. OLDAL) HITELES ÍRÁSAIT AZ „EMLÉKEZZÜNK RÉGIEKRŐL” C. KÖNYVBŐL.

DEDAPÁMAT BARÁTI SZÁLLAK FÜZTEK ZICHY GÉZAHOZ, AKINEK HÁZIORVOSA VOLT. — HERMANN OTT ÉS MIKSZÁTH KÁLMÁNT IS Ő KEZELTE.

A GRÓFOT TÖBBSZÖR ELKÍSÉRTE HANGVERSENY KÖRÜTFÁJRA.

DR. ZÁVORY SÁNDOR OTT VOLT ZICHY GÉZA HANGVERSENYÉN A SZENTPÉTERVÁRI CARIPALOTÁBAN, AKI A CARNE MEGHÍVÁSÁRA UTAZOTT ODA.

DEDAPÁM VISSZAEMLEKEZÉSEIBEN HŰ ÉS HITELES KÉPET AD A HANGVERSENY RÉSZELETEIRŐL, ÉS MELITATJA GRÓF ZICHY GÉZA KIVÁLÓ EMBERI TULAJDONSAGAIT.

EZEK AZ ÍRÁSOK ZENETUDOMÁNYTÖRTÉNETI SZEMPONTBÓL IS ÉRDEKESEK ÉS JELENTŐSEK, MIVEL ÚJABB ADATOKKAL GAZDAGÍTHATJÁK AZ EMLÉKMŰZEUM ANYAGÁT IS A ZENETUDOMÁNYTÖRTÉNET KUTATÁSI TÖREKVÉSEIT.

HA NEM IS KÖZVETLENÜL, DE A KÖZÖLT ÍRÁSOK — ÚGY ÉRZEM — KAPCSOLÓDNAK A LISZT RELIKVIÁKHOZ, MIVEL ZICHY GÉZA LISZT FERENC PÁRTFOGOLTA ÉS BARÁTTA VOLT. ERŐL TANUSKODIK NÉVLEGYÉ IS, MELY OTT VAN ELHELYEZVE LISZT NÉVLEGYTARTÓ TÁJFÁBAN A KIÁLLÍTÁS ELŐTEREBÉN.

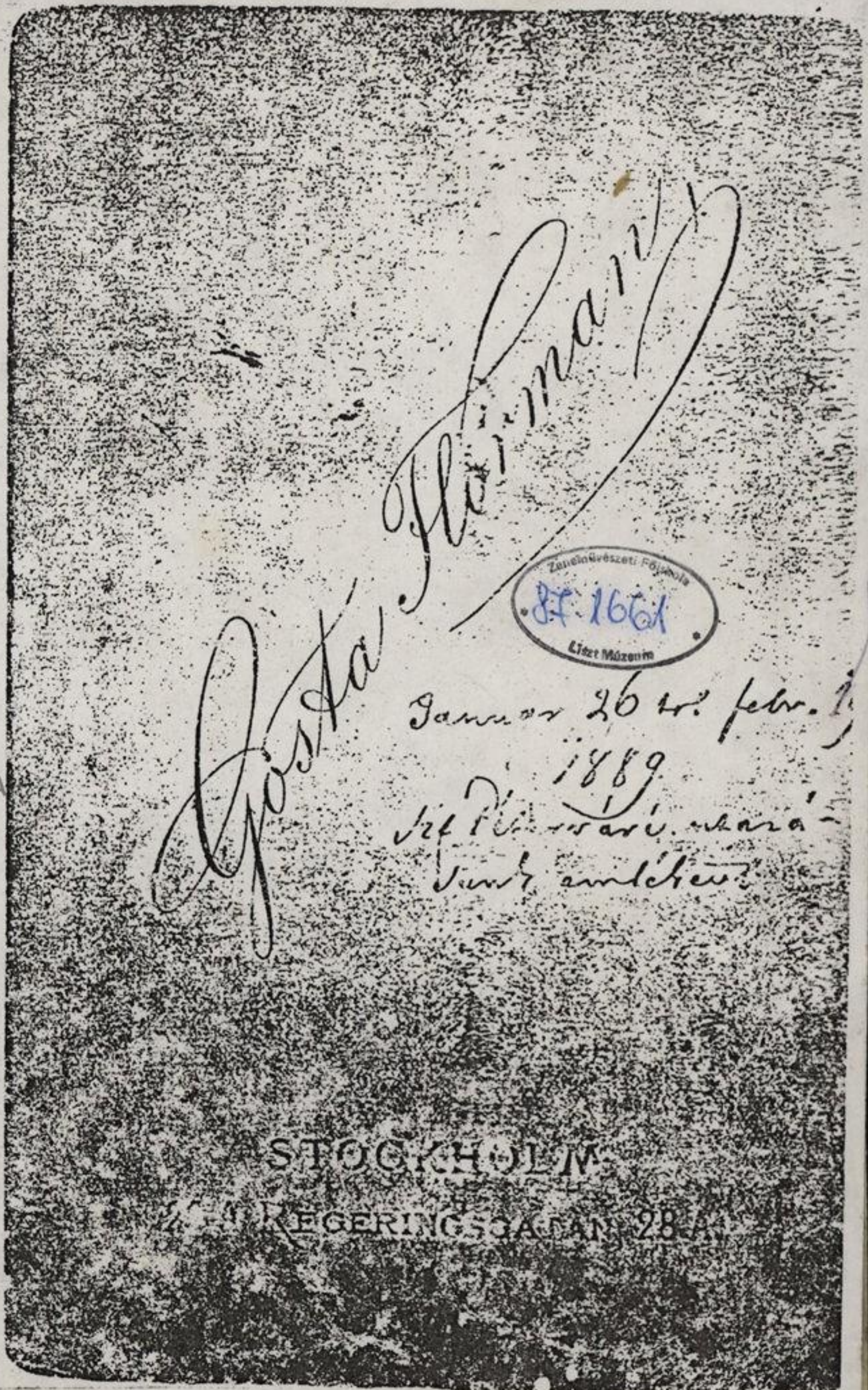
TISZTELETTEL: SOMOSSY TAMÁS BP. 1042 IV. FŐZSEFA-Ú. 60. II. 1

ÉS A SZALON VITRINJÉBEN LÉVO "EREDETI FOTÓ, HELYEN LISZT ÉS ZICHY LÁTHATÓ.

Gróf Zichy Géza
 1889. január 26. - február 19.
 Szt. Pétervári utazásunk
 emlékéül

KEDVES ÉS HŰ KISÉRŐMNEK, DR.
 ZÁVORY SÁNDORNAK EMLÉKÜL
 TETETLEN 1889 GRÓF ZICHY GÉZA

Gróf Zichy Géza

Január 26-tól febr. 19-ig
 1889
 Szt. Pétervári utazásunk
 emlékéül

STOCKHOLM

REGERINGSGATAN 28 A

JANUÁR 26 TÓL FEBR. 19
 1889
 SZT. PÉTERVÁRI UTAZÁSUNK
 EMLÉKÜL

Alkotmány
május 191

* Emlékezzünk régiekről. Egy kedves kis könyv viseli ezt a címet, amelyben Závory Sándor dr. pompásan megírt, jóízű reminiscenciákak mond el a régi diákeletről. Tösgyökeresen magyar alakokat rajzol meg a szerző könyvében s a háttérül szolgáló történelmi eseményekből és társadalmi rajzokból plasztikus biztossággal tudja kiemelni egyszerű, hangulatos történeteit. A könyvet elegáns kiállításban egy koronárt lehet megkapni a szerzőnek. (Budapest, VIII., József-utca 20.)

EMLÉKEZZÜNK

RÉGIEKRŐL!

IRTA

DR. ZÁVORY SÁNDOR.
 ZENÉAKADÉMIA
LISZT MŰZEUM

GYOMA, 1904.

NYOMATOTT KNER IZIDOR KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

A FÉLKARÚ ZONGORAMŰVÉS

Ma már kevesen tudják, ki volt Zichy Géza/ 1849-1924/ a világhírű félkarú zongoraművész, zeneszerző, költő, az Operaház intendánsa, a Tudományos Akadémia és Petőfi Társaság tagja.

Tízonnégy éves korában egy vadászaton puskája lövés közben oly szerencsétlenül robbant szét, hogy jobb karját le kellett vágni. Bal kezének zongorázáshoz való készségét azonban olyan rendkívülien magas fokra fejlesztette, hogy félkezessel világhírű zongoraművész lett. Több bel- és külföldi magas kitüntetésben részesült. Operáinak szövegekönyvét is maga írta. "Zongoraetűdök a bal kéz számára" c. művét Liszt Ferenc előszóval látta el. A világháború rokkantjainak útmutatásul 1915-ben "A félkezű ember" c. könyvet írta. Balkeze olyan ügyes lett, hogy azzal almát tudott hámozni.

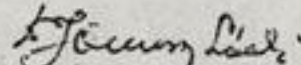
Több európai városban adott jótékony célú hangversenyt: Párizsban, Berlinben, Rómában, Kopenhágában, Olmützben, Upsalában, Stockholmban, Fredensborgban, Krisztiániában és Szentpéterváron. Liszt Múzeum. Szentpéterváron, ahová a cárnétól kapott meghívást a Vöröskereszt javára adandó hangversenyre, az Anicskov palotába.

Nagypám dr. Závory Sándor gleichenbergi fürdőorvos-háziorvosa végig kísérte a művész életét, és megírta emlékeit. Zichy közbenjárására nagypám is jelen lehetett 1899. február 15-én a cári palotában rendezett hangversenyen. Zichy maga tanította be a 124 tagú cári zenekart, és vezényelte "A Vár története" c. szerzeményét, majd zongorán játszott el néhány darabot. Mint zeneszerző mint karmester egyaránt sikert aratott. A lelkesedés mély és őszinte volt. A hangversenyéről és szentpétervári útjáról nagypám részletes beszámolót írt a Fővárosi Lapok 1899. évi 54. számában.

A művész 1916-ban Debrecenben is adott hangversenyt a hadirokkantak javára, amelyen diákkoromban jelen voltam. Csodálatos, megható, felejthetetlen élmény volt.

Hangversenyét a magyar himnusszal zárta; szem nem maradt szárazon...

Miskolc, 1985. június hó.

Dr. SOMOSSY LÁSZLÓ

temetőben. De én még 30 esztendő multával holta után is tisztelettel veszem le kalapomat emléke előtt, mert becsületes ember volt.

X.

1889

Zichy Mihálynál Szentpétervárott. (1889.)

Koszorus költőnk, Vörösmarty sohase mondott igazabbat, mint a midőn azt írta hogy:

„A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely.”

1889 Százszorosan éreztem e soroknak igazságát, midőn ~~1889~~ január végén Muszkaország fővárosába cseppen-tem. Édes Istenem! de elhagyatottnak éreztem magam! Japán nyugoti határától a Balti-tenger partjáig ebben a rettenetes nagy országban utitársamon, Zichy Géza grófon kívül nem volt ember, akihez szólhattam volna. Idegen faj, idegen nyelv, ismeretlen föliratok mindenütt, amelyeknek egyik betüje latin, a másik görög, ismét másiknak fele latin, alsó fele görög, vagy felfordított latin, amint azokat Cyrill barát összeplágizálta és tákolta. Mindezek mélységes titkokat rejtegettek előttem.

Grófom azon reményben volt, hogy a tót nyelvvel valahogy majd csak boldogulunk. Dehogy boldogultunk! akárcsak a számárkandi tatárnak beszélünk volna; vállat rándított, akit liptóvármegyei pátriótáink nyelvén megszólítottunk s azt mondta, hogy: „nye znáju!” Szerencsénkre hotelunk portása német volt.

No, még németnek sem örültem úgy, mint ennek. Az ő segítségével legelső teendőinket nyelvbe sűtöttük.

Szánkát rendelt s megmagyarázta a kocsisnak, hogy a grófot hova vigye. Wolkenstein gróf nagykövet, Dumba követségi tanácsos, gróf Széchen követségi attaché, udvari dámák, a Kaufman tábornok, stb. látogatása voltak a programm legelső tételei és még: Zichy Mihály!

Mert hát tudni kell, hogy ekkor Zichy Géza gróf a czárné meghívására ment Szentpétervárra, hogy ott hangversenyeket adjon s a szükséges előintézkedések megtétele végett mindenekelőtt szükséges volt ezen látogatásokat megtennie.

Másnap délelőtt viszonzta a nagy művész a gróf látogatását szállásunkon. Megdöbbentem, a midőn megtudtam, hogy nagyhírű hazánkfia, a fehér czár udvari festőművésze előtt állok.

Elfogultságom azonban nem soká tartott. Az ő fesztelen, szeretetreméltó modora csakhamar magamhoz térített. Midőn fölemlítettem, hogy egyik veje Feledi Tivadar jó barátom, aki 1872-ben pádziensem is volt Korzika szigetén Ajaccióban, ujólag barátságosan fogott velem kezét. „Micsoda? — szólott — hát ön ott is járt? Hogy jutott oda?”

— Sigmund bécsi tanár küldött ki, hogy az ottani klimát megfigyeljem s az ott telelő idegeneket gyógyítsam.

— Hát aztán voltak-e sok pádziensei s miféle nemzetbeliek?

— Voltak angolok, helvéták, németek, oroszok összesen vagy 70-en és két magyar; egyik Feledi, a másik Ferenczi Béla, lhász ezredes unokaöccse.

— Hát a klimát minőnek találta?

— Pompásnak! Nyári ruhában teleltünk, még se fáztunk, pedig nem is fűtöttünk!

— Estére önt is szívesen látom ebédre, remélem, jól fogja magát érezni nálam!

Feljegyeztem lakását és 6 órakor ott állt a szánka lakásunk előtt.

Kocsisunk sarkig érő farkas-prémes bekecsbe és egy muff-alakú süvegbe volt temetkezve, amely nem volt kisebb, mint egy 25 literes hordó. Csak az orra, szeme, szakálla és jégcsapos bajusza látszott ki a sok prémbőrből. Szinte kételkedtem, hogy a sok szörme között hozzáfér-e füléhez a szó, a midőn portásunk a kellő utasítással ellátta.

Tíz percz alatt meg kellett volna érkezniük, de elmúlt husz percz is és a mi muszkánk csak hajtott tovább, hol fel, hol alá, összevissza.

Kezdtük észrevenni, hogy már harmadszor is megfordulunk némely helyen. A gróf szörnyen haragudott.

— Ugyan mit gondol ez a gaz kocsis, hogy így összevissza hordoz bennünket?

— Lehet — mondám, — hogy azt gondolja, amit a bibliában mond az Ur: „az én utaim nem a ti utaitok és az én gondolataim nem a ti gondolataitok“.

Ezzel tökéletesen agyoncsaptam a gróf haragját; hangosan felkaczagott s most már ő igazgatta a kocsist,

jókedvűen hol jobbra, hol balra, míg végre célhoz értünk.

Kitűnő társaság várt ránk, többnyire a művészvilágból, akik között ott volt a „Néró fáklyái“-nak ihletett alkotója^{x)} is, továbbá három szép fiatal hölgy. Ezek egyike francia színésznő, kettő festészettanuló, Zichy Mihály tanítványai. Ott volt továbbá egy öreg muszka tábornok, főrangú államhivatalnokok, színészek s egy magyar ballettánczos a pétervári operaszínházról. Különösnek találtam, hogy az érkező vendégek a házi kisasszonyt mind megcsókolták. Később tudtam meg, hogy ez orosz nemzeti szokás.

Mielőtt asztalhoz ültünk, házigazdánk egy félredugott asztalkához vezetett falatozni. Ez olyanforma, mint mise kezdete előtt a praeludium. Egy pohárka pálinka, pár falat kenyér kaviárral, írósvajjal vagy szárdin/ával.

ZENEAKADÉMIA — No doktor, tessék! melyikből parancsol? Ez öreg cognac, ez vütki, ez pedig szilvorum, még pedig patriota.

— No, akkor hát ebből kérek.

— Ezt ajánlhatom is; ezt a czár is megdicsérte. Tudja, el szokott hozzám jönni ő felsége. Sokszor meglep, mikor dolgozom. Ilyenkor meg szoktam kínálni egy pohárka papramorgóval, a mit elfogad, helyet foglal, elszív egy-két cigarettát s nézi, hogy dolgozom. Kedélyesen elbeszélgetünk fesztelenül, mintha nem is ő volna a nagy birodalom hatalmas despotája.

— No, ha ő felsége megdicsérte ezt a magyar

Dr. Závori: Emlékezzünk régiokról.

x) *Levinszky?*

szilvoriumot, kíváncsi vagyok rá, hogy mit mond arra a sárgabarack pálkára, a mit a művész urnak Kecskemétről küldeni fogok?*

Betálaltak és helyet foglaltunk. Nekem a két orosz kisasszony között jelöltek helyet. Sajnos, hogy e két szép hölgy se a görög, se a latin, se a francia, olasz, német, tót, avagy a magyar nyelvet nem értette. Így hát gondolatainkat nem közölhattuk egymással.

— Körülbelül úgy vagyok most, mint Dániel próféta hajdanában, — mondám a velem szemközt ülő házigazdának.

— Hogy hogy?

— Hát úgy, hogy Dániel is orosz-lányok közé került s én is orosz-lányok közé jutottam! habár az öreg urnak még is csak kritikusabb lehetett a helyzete.

— Na na, — szólt belé Zichy Géza gróf — csak annak köszönje, hogy ezek a szép kisasszonyok nem tudnak vele beszélni, mert ha tudnának, kérdés, hogy kevésbbé lennének-e veszedelmesek, mint a melyek Dániel prófétát környékezték!

— Csakhogy, — mondám a biblia szavaival: „az én atyám elküldé az ő angyalát, aki bezára az orosz-lányok száját, hogy nekem ártalmamra ne lehessenek!”

Zichy Mihály átfordította muszkára, amit bájos szomszédaim jóízűen nevettek.

* Mutatványul küldtem is egy liternyit, de hogy megkapta-e azt Zichy Mihály? sohase tudtam meg. Pedig olyan volt, a mire azt mondja a kecskeméti embör, hogy ha egy csöpp ráesik belőle a kabátjára, hát két hétig barackillatúnak érzi az egész világot.

Kedves házigazdánk vacsorája bizonyoságot tett, hogy nem csak az ecsetnek, de a jó asztaltartásnak titkait is kitűnően ismeri. Az endivia salátához ott az asztalnál sajátkezűleg készített oly jóízű leöntő levet, a melyre a Frères Provençaux szakácsa is büszke lehetett volna. A Ladoga-tó és Balti-tenger legjobb halai, a legritkább szárnyas és emlős vadak pecsenyéi, amit észak hona a Tundrától a Visztuláig nyujthat, művészileg elkészítve ott pompáztak előttünk az asztalon. Friss gyümölcs, szőlő, alma bőségesen, — kaukázusi, krimi, francia és magyar borok.

Asztalbontás után a szalonba vonultunk, a hol a színész szavalt, a ballettánczos tánczolt, a grófom zongorázott, majd egy pantomimikus bohózatot gondolt ki a gróf, a melyben nekem is szerepelnem kellett; hozzá a zenét gróf Zichy Géza improvizálta. Lett erre olyan jókedv, aminő valaha csak az Olympus lakói közt lehetett.

Nekem pedig eszembe jutott a magyar nóta:

„Bárcsak éltem minden percze
Ilyen körben telnék le.”

Hálával gondolok nagy művész házánkfiára, kinek vendégszerető házában e vidám órákat töltöttem. Tartsa meg a Gondviselés még igen sok esztendőig abban a vidám jókedvben, a milyenben ekkor Szentpéterváron láttam.

Egy nap a három hétből Szentpétervárott.

Vas Gerebennél olvastam egy magyar nábobról, aki szegény rokonai közül egy kis fiút örökbe fogadott, hogy azt nagy vagyonának örökösévé, boldoggá tegye. A nagybácsi különösen féltette a nagyreményű csemétét a betüktől. Nevelését készakarva elhanyagolta, nehogy a gyöngye gyereket a tudománynyal tönkretegyék. De az eszes fiucskában hatalmasan kezdett sarjadzani a tudásvágy s nem találván a háznál mást, akitől tanulhatna, János bácsit — az öreg ur huszárját — ostromolta mindenféle kérdésekkel, hogy lelkének szomját csillapíthassa. Ilyen természetű beszélgetés közben egyszer azt a fogas kérdést intézte liberális professorához, hogy:

„Ha minden, ami van a világon az Istené és ha az Isten igazságos: hogyan van az, hogy egyik embernek oly sokat, a másiknak meg semmit sem adott?”

Az öreg szolga érezte, hogy kelepczébe jutott, vakarta a fejét s szorultságában így felelt kis tanítványának:

— Hja! lássa kis urfi az úgy van, hogy a jó Istennek igen sok a dolga; hát nem ér rá, hogy a kiosztással maga vesződjék; hanem kiválaszt magának egyes jószívű embereket, azoknak sokat ad, hogy azok meg osszák tovább a szegények között . . .

Ilyen kiválasztott embere a jó Istennek gróf Zichy Géza . . .

*

„Távol, Néva partján
Hóval fedett házban”

vártuk az udvari gyász leteltét, hogy a trónörökösünk halála miatt elhalasztott hangversenyt megtarthassuk. Kopogtattak az ajtón.

Egy viselt, szellősöltözetű fiatalember lépett be, hidegtől elgémberedve. Reszkető ajakkal mondá, hogy ő egyetemi tanuló, nyomorban van . . .

— Doktorkám, adjon ennek a szegény embernek 5 rubelt.

Adtam neki 5 rubelt. Kezet akart csókolni a grófnak, a mit azonban nem engedett meg neki — s hálálkodva távozott.

Alig huzta ki a lábát ez, újra kopogtattak. Nyulánk termetű, sovány, szőke — úgy negyven év körüli — asszony lépett be, beteges kinézésű 10—12 éves leánykájával. Férje színházi muzsikus volt, két év előtt elhalt, öt árvát hagyva, kik közül kettő most is beteg.

— Doktor, adjon neki hat rubelt.

— Nem lesz sok?

— Dehogyan lesz, hiszen hallja, hogy hatan vannak s két beteg is van a háznál.

— Kiadtam ennek is a hat rubelt.

Alig telt egy negyed óra, fiatal, 20—24 éves gyászruhás kisasszony szerencsétetett látogatásával. Öltözete csinos, elegáns, jól beszélt francziául.

— Miben lehetek szolgálatára? — kérde a gróf.

— Uram én árva vagyok, jóllehet apám él; hanem

váltóhamisitást követett el s két év óta ül a börtönben. Kifogytam minden segélyforrásaimból . . .

— Doktorkám, adjon ennek is öt rubelt.

E látogatás után fogtam a leveleket, hogy a postára vigyem.

— Doktorkám adjon ide harmincz rubelt, hogy ne legyenek pénz nélkül, a mig oda lesz.

Áadtam a harmincz rubelt.

Miután a leveleket feladtam, a Nevszki-Prospekt felé vettem utamat. Bebarangoltam e hires sugárutat a kazáni templomig. Innét egy mellékutczába fordultam a kanális partján, a hol deszkakerítéssel bezárt térséghez jutottam, a melyen magas, kettős kereszt jelzé a helyet, a hol II. Sándor czárt lebombázták a nihilisták. Emléül templomot épített ott III. Sándor czár, azért volt a tér bekerítve. Komor reflexiókba merültem, mikből a déli harangszó ébresztett fel. Visszatértem szállásunkra.

— Jó, hogy jön, — mondá a gróf — menjünk villásreggelizni. Hanem adjon előbb huszonöt rubelt.

— Hisz az imént adtam harminczat.

— Hol van az már! Hisz a mig távol volt, egy sereg szükölködő fordult meg nálam.

— Gróf ur, ha ez így megy, meglássa, gyalog megyünk haza nagy Magyarországra.

— Ne gondoljon vele. Nem jönnek ezek szegények, ha a szükség nem kényszeritené.

Igy ment ez több, kevesebb változattal majdnem minden nap, a mig a szent város hideg levegőjét

szívtuk. Ez a jószívűség utoljára is kihozott a sodromból s azt a megjegyzést vette ki belőlem, hogy:

— Még Nepomuki szent Jánosnak is — pedig kőből van — maga felé hajlik a keze. A gróf urnak csak fél keze van, az is mások felé hajlik.

Nem is hoztunk haza egy kopeket sem a fényesen sikerült hangverseny jövedelméből; sőt mire hazatértünk, a végszámadás csinos summa deficitet mutatott fel.

*

A deficit soha se talált valami lelkes magasztalókra. A miniszter is jobb szeretne addig tiszteletbeli fogalmazó lenni, midőn ilyesminek a feszegetésére kerül a sor. Hanem erre a mi muszka deficitünkre bátran csitálhatjuk az ígét, a mint az meg vagy irva Máté evangeliumának XXV. r. 21. versében:

„Jól vagyok jámbor és hív szolgám, a kevésen hív voltál, még többre bizlak ezután“.

XII.

Visszaemlékezés III. Sándor czárra.

(1894. november elején.)

A Szent Oroszország hatalmas ura utolsó útján van a czárok mausoleuma felé. Parancsoló szava elnémult és szeme, amelynek haragos pillantásától milliók reszkettek, bezárult örökre. Hosszu útjában nem kell már fegyveres katonákkal őriztetni a vasutakat és az Anicskov palotában nem várja többé nihilisták fenyegető

levele. A minden oroszok korlátlan hatalmu czárja éppen olyan csendes ember már, mint legutolsó alattvalója, aki bucsút vett a földi nyomorúságoktól.

1889 1889-ben láttam a hatalmas embert szemtől szembe, midőn Zichy Géza grófit művészi útján Szentpétervárra kísérttem. Január 29-dikén érkeztünk Nagy Péter czár városába s még ki se pihentük az ut fáradalmait, midőn a gyászhirot vettük, hogy Rudolf trónörökösünk meghalt. El kellett halasztani a február 1-re hirdetett hangversenyt és megvárni az udvari gyász leteltének idejét.

A czárné felkérte a grófit, hogy majd akkor adná elő azt a zeneművét, — „A vár történetét“ — amelyből már részleteket Fredensborgban a dán királynál hallottak tőle két év előtt. A czár szeretné azt hallani. Rendelkezésére áll a grófnak a 124 tagból álló czári zenekar. A betanításra nézve az intézkedést báró Stackelberggel, a zenekar főnökével megtehetik. Két hétig tartott a betanítás nehéz munkája, amelynek végeztével a gróf azzal az örvendetes hírrel jött haza, hogy a czári palotába a hangversenyre én is bejuthatok. Nagy szó volt ez! Mert hogy valaki a Nagy Ur elé mehessen, ajánló levelének kell lenni hazulról a külügyminisztertől. Ezzel kell folyamodni a pétervári külügyminiszterhez, ez átadja a belügyminiszternek, aki a czár elé terjeszti a kérvényt s ha ő felsége beleegyezik, csak úgy lehet közelébe jutni külföldről jött halandónak. Nekem pedig ilyen levelem nem volt. A czári orchestrum karmestere — Fliege urra lettem bízva, aki a hátsó kapun vezetett be. Mennyi munkájába került e jó embernek, míg a háromszoros

kordonon, fegyveres őrszemeken keresztül bevihetett. Irást követeltek tőle mindenütt és mert irott engedélyem nem volt, csoda, hogy mégis be engedtek menni. Iszonyu felelősség nyomta a szegény örök vállát.

Végre beléptünk a hangversenyterembe. Első, akit megláték, Zichy Mihály festőművész hazánkfia volt, még pedig talpig diszmagyar ruhában.

A zenekar előtt szélről foglaltunk helyet, hogy az egész czári udvart szemben láthassuk. A zenészek elhelyezkedtek, udvari lakájok sűrögtek-forogtak, rendezkedtek, drága illatszerekkel permetezték a termet, a nagy szárnyas ajtónál két szerencsen szolga leselkedett. Végre feltáruultak az ajtószárnyak és első aki belépett, egy alacsony barna asszonyka volt, sötét lilaszín selyemben, nyakán egy sor igazgyöngy, mogyoró nagyságu szemekből.

— Ez a czárné? — kérdém Zichy Mihálytól.

— Ez. A másik Alexis nagyherczeg neje, a harmadik Sergius nagyherczegné; azok a fiatalok pedig a montenegrói kisasszonyok, utánuk a czári gyerekek.

Ezeket követé Voronzov-Daskov, az udvari miniszter és egyéb főméltóságok, végül egy hatalmas athléta alak, egy fejfel nagyobb a legnagyobbaknál.

— Ez a nagy ur? — Kérdém csendesen.

— Ez. Azóta, hogy a nihilisták felrobbantották a téli palota ebédlő-termét, a czár mindig utolsónak lép be az összejöveteleknél.

A czárt meglátva, Vörösmarty költeménye jutott eszembe. Ilyen lehetett Szent László, akiről így ír a költő:

„Termete nem látszik romlandóságra teremtvé
Szép magas és izmos.”

Minő vállak! és minő kezek! Nem csoda, ha lópatkót, eziüst rubelt tördelt; vállalkozhatott volna akár Atlas szerepére.

A czárné beszédbe ereszkedett Zichy Géza gróffal, mialatt az udvar elhelyezkedett; majd odajött a czár is, kezét fogott s néhány barátságos szót váltott a gróffal s felkérte, hogy legelőbb is játszik egy darabot a zongorán. Ez megtörtént s utána megkezdődött „A vár történeté”-nek előadása.

A czár meglehetősen zeneismerettel bírt s fel tudta fogni Zichy gróf művének szépségeit s tudta méltányolni nehézségeit is. Midőn a szakaszok között pihenőt tartottak, oly szakavatottan beszélt e zeneműről, hogy Zichy Géza azt a megjegyzést kockáztatta meg, miszerint nem hiszi, hogy ő felsége valamikor zenekart ne igazgatott volna; amin a czár jóízűt kaczagott.

Az előadás befejezte után a czár a zenészekhez fordult, megköszönte fáradozásukat, mire azok harsányan felelték: „Szívesen tettük felség!” A zenészek vonultak kifelé egyik ajtón, másik oldalon az udvar a belső termekbe, velők együtt az én grófom is, én pedig azon az uton, amelyen jöttem, azzal az elfeledhetlen benyomással, amelyet III. Sándor czár ily közeli látása rám gyakorolt. Mert mondhatom, hogy ily hatalmas alakot, ily athlétai termetet sem azelőtt, sem azóta nem láttam. Férfias arcát a jó egészség pirja borítja, betegségnek semmi nyoma nem látszott rajta, környezete sem vett

észre semmi aggasztó jelenséget; pedig ha a bőrkii katasztrófa alkalmával hült meg s vesebaja onnét keletkezett volna: már 1890-ben legalább bőre színe nem lett volna oly piros, egészséges. Rákbetegséget is emlegetnek. Ilyen baj azonban a Romanov-családban nem fordult elő. Mérgezésről is suttognak, de hát így távolból ki tudná eltalálni a sokféle hír közül az igazat, hogy mi vitte a sirba ezen még csak nemrég is egészségtől duzzadó, hatalmas termetű férfiut, akinek egész megjelenése még évtizedeket látszott ígérni.

XIII.

Gróf Ráday Gedeon.

(1829—1901.)

Megtért őseihez. Az ikladi sirbolt kapuja bezárult mögötte s a nemes alakot, aki előtt a gonoszok egykor annyira remegtek, örökre eltakarta a koporsófedél. Már életében legendai alakká vált s most midőn elhunyt, újra szárnyat ölt a fantázia s a legképtelenebb szenzációs meséket költi felőle és dobja a hír piacára.

Hogy az Alföldet a haramiáktól megtisztította, ez tény. És hogy ezért áldja emlékét minden becsületes magyar ember az Alföld rónáin, az is szent igaz. De hogy miként hajtotta végre ezt a herculesi munkát, arról sem ő, sem hivatalsegédei nem beszéltek s a vizsgálat sikerének érdeke miatt nem is szólhattak.

— Ha nincs ujság, csinálj! — mondá egykor az öreg Dumas Nápolyban Teleki Sándornak s ezt a taná-

ZENEAKADÉMIA
LISZT MÚZEUM

LUX ANDRÁS:

A Hexameron és előzményei

Gondolatok Liszt Ferenc ifjú koráról

A képzelet szárnyán repülünk vissza az időben úgy jó másfél századot. 1835. január 24-et írnak és a párizsi Operaházban Vincenzo Bellini *Puritánok* című opera bemutatásán vagyunk. A második felvonás végefelé jár. A közönség soraiban különösen az Itáliából menekültek idegzete pattanásig feszült, mert nemcsak lenyűgöző a fülbemászó muzsika, de a darab allegorikus mondanivalója is a szívekbe talál. A hazaszeretetről, szabadságról és a hős önfeláldozásról énekelnek. A librettó az opera meséjét tudatosan korábbi időkbe plántálja csak azért, hogy a jelen forrongó Európájában a cenzúra ellenére színpadra kerülhessen a mű, mely az angliai puritánok küzdelméről szól. Az olaszok számára Bellini ez utolsó műve ugyanazt a történelmi szerepet töltötte be, mint a magyarok számára a kortárs Erkel Ferenc két operájának, a *Hunyadi László*-nak és *Bánk Bán*-nak üzenete és vigasza. Mert igaz és tragikus történelmi valóság volt, hogy az idegen járom alatt sínylődő nemzet nyíltan csak az Operaházban könnyezhetett és sirathatta elesett vagy elhurcolt hőseit.

A *Puritánok* opera második felvonásának két részletéből, egy szoprán áriából és egy bariton-basszus induló kettőséből („Édes és dicső meghalni a hazáért...”) bugygyant ki Liszt Ferenc *Hexameron* című műve, mely a megszólaltatás nehézsége miatt igen ritkán játszott és így alig ismert alkotás. Zenetörténeti szempontból tekintve pedig határkő, mely lezárja Liszt ifjú korát. Állítom, hogy Liszt *Hexameron* művét felmérni és a szerzés indító rugóit meglátni csak úgy lehet, ha ismerjük Liszt ifjú éveit és formáló erőit. Ezért talán nem lesz haszontalan, ha ezekről is szólok pár szót, szem előtt tartva jelentős Liszt-kutatók, mint Sacheverel Sitwell, Humphrey Searle vagy Eleanor Perényi álláspontját, vagy ha kell, szembeszálljak mások elfogult vagy felületes megállapításaival, mint például egy legutóbbi lemezkiadáshoz csatolt megjegyzések egyes részeivel.*

Liszt már kisgyermek korától kezdve atavisztikus szenvedéllyel figyel a zenére. Apját az Esterházy-uradalom a kismartoni Haydn-vezette zeneéletből áthelyezte egy eldugott sárfészekbe, Doborjánba, számadó intézőnek. Anyagiak híján a magasabb képzettségbe csak belekóstolt, de a felfelé tekintő és a zenéért rajongó Liszt Ádám, amikor megnősült és feleségül vette a Dél-Ausztriából származó Lager Annát, a fiatalok a kelengyepénzből vásároltak egy zongorát. Ez a hangszer jelentette a kultúrát, hozta vissza és édesítette álmait, tette elviselhetővé a mindennapi kemény munka

* Arról a lemezkiadásról van szó, amelyen Liszt *Hexameron*-ját Eugene List zongoraművész adja elő a Westfáliai Szimfonikus Zenekar kíséretével, Siegfried Landau vezényletével.

igáját. Különösen a hosszú téli estéken sokat szólt a dal e hangszeren az intező családjában. Már hárman voltak, egy kisfiúval áldotta meg őket az Ég, aki sohasem sírt, ha szólt a zene és kitágult szemekkel figyelt. És egy este játék közben megkérdezte az apa a pár éves Zizit – így becézték fiacskájukat, – hogy emlékszik-e a sok eljátszott dallam közül egyre is? A kisfiú így válaszolt: „Mindre Édesapám!” És máris dúdolni kezdte sorban a gyönyörűségeket. Elámultak a szülők és az apa tanítgatni kezdte kottaolvasásra és zongorajátékra a fiát, aki akkor még a betűket sem ismerte. Meglepő volt a gyors fejlődés és a csodagyermek egy meglehetősen nehéz darabbal először a soproni Kaszinóban játszott nyilvánosan. Ezt az eseményt az utókor egy bronz táblával örökítette meg. Majd Pozsonyban az Esterházy-palotában bűvölte el hallgatóságát. További kiművelésére az Erdődy és a Szapáry grófok önzetlen segítségével, évi 600 arannyal, biztosítja a tanulást és így Bécsbe költözik a Liszt család, ahol csak másfél évet tanulhat Czernytől. Beethoven már süket és ott más nincs, aki őt tovább fejleszthetné. Czerny tanácsára az akkori világ zenei központjába, Párizsba vágyik. Mint szomjas szivacs a vizet, úgy inná a híres párizsi konzervatóriumban a szaktudást. A szülők nem kis áldozatot vállaltak, amikor egyetlen gyermekük szebb jövője reménye érdekében otthagyták a sovány, de biztos intezői megélhetést és az ismeretlen Párizsba viszik zsendülő fiukat. És itt már a megérkezéskor Lisztéket olyan csalódás éri, mely kitörölhetetlen mély nyomot hagyott Ferencben. A párizsi zenekonzervatórium mindenható igazgatója, az olasz származású Cherubini elutasítja felvételét azzal a megokolással, hogy Liszt nem francia állampolgár. (De a konok firenzei nem volt következetes, mert pár évvel később kivételt tett, amikor a belga Caesar Franckot felvette a zeneiskolába.) Liszték hiába hoztak magukkal hercegi ajánló levelet Metternichtől és a volt kenyéradó gazda Esterházytól, vagy kitűnő bizonyítványt nagyhirű bécsi mesterektől, hiába könyörög az apa és hiába ereszkedik térdre a fiú és csókol kezét alázattal és könnyes szemmel, a hüvös Cherubini elutasítja még játéka meghallgatását is. Az osztrák-magyar követ révén a párizsi szalonok adják kézről kézre a nyúlánk, hirtelenszöke és lobogó hajú, szép „szőlőszemű” és arányosan gyönyörű kezű legénykét, aki rövidesen a szalonok kedvence lesz. Kétszer rándulnak át Angliába és a fiatal Viktória királynő is meghallgatja játékát, amit a műsorrendezők mások számai közé beszúrnak egzotikus csemegének. Ebből a népszerűségből és sikerből azonban megélni igen bajos. Az alig 16 éves ifjú apja tragikusan hirtelen halála után családfenntartóvá lép elő, aki házi korrepetálással keres valamit. Mindenre érzékenyen figyel. Baráti környezetétől tanul nyelvet, költészetet, művészettörténetet, filozófiát és muzsikát. Különösen Berlioz, Chopin, majd Mendelssohn művészetét figyeli. Koncertokat ad és Párizs már beszél róla. Kitűnő megfigyelő, következtető és rendező készséget árul el, amikor zongoráját a pódiumon a terem tengelyére merőlegesen állíttatja, hogy a hallgatóság oldalról láthassa keze játékát és arckifejezését. Fantasztikus a zenei emlékezőtehetsége. Ő az első, aki egy egész estét betöltő műsort egyedül játszik kotta nélkül. Ő nevezte el az ilyen jellegű előadást „solo recital”-nak. Minden szenzáció, amihez nyúl.

Fontos fordulópontra az életében, hogy az ott vendégszereplő Paganinit meghallgatta, akinek virtuózitása elkábítja, felkavarja és egyben kétségbe is ejti, mert felméri, hogy úgy senki sem tud játszani a zongorán, mint hangszerén az „ördög hegedűse”. Elhatározza, hogy ezt a művészetet megvalósítja a zongorán. Bezárkózik és gyakorol. Gyakorol éjjel és nappal napi 16–18 órát. Gyöttri magát s már majdnem az idegössze-

roppanás szélére sodródik, amikor két évig tartó kegyetlen és kínzó vajúdas után „sikerül kiművelnie egy olyan virtuózitást, ami még Paganini is felülmúlja”. Ez a megállapítás persze egy kicsit sántít, mert a kétféle hangszernek más és más a megszólaltatási lehetősége, karaktere és hangszíne. Azonban, ha úgy fogalmazzuk meg a Paganini sugallta célkitűzést, hogy megvalósítja hangszerén az addig lehetetlennek vélt játékot, akkor már fején találjuk a szöveget. Hogy milyen lehetett ez a zene? Nem tudjuk, mert Liszt játékaról semmiféle hangrögzítés nem maradt fenn, csak csodálatos fül-tanú leírások.

Perényi gyűjtéséből idézek egy párat:

Friedheim írja, hogy „Liszt ujjai gyorsabban peregtek, mint bárkié. Emlékezőtehetsége páratlan volt és a kottát, amit egyszer lefotografált a szeme, azt egy életre elraktározta emlékezetében. A természet nem közönséges adottságával rendelkezett.” Feltételezi az író, hogy „Liszt hipnotikus erővel is rendelkezett”.

Sztaszov így nyilatkozott: „Olyanok vagyunk, mint az alvajáró szerelmesek, amikor Liszt játszik. Tőle olyant hallunk, amit azelőtt sohasem, olyan szenvedélyest, démonit és zseniálit.”

Kirchner Wagnernek adott nyilatkozatában ezt mondta Liszt egyik Beethoven-szonáta interpretálása után: „Most valóban elmondhatjuk, hogy átértük és tapasztaltuk a lehetetlent, mert lehetetlen elképzelni azt, amit az előbb hallottunk.”

Berlioz így fejezte ki magát: „Lisztnek sensibilité divinatoire-ja, azaz isteni érzéke és fogékonysága van.”

Delacroix pedig Lisztet „a művészet prófétájának” nevezte.

Igen sokan, akik őt hallgatták, az élmény misztikusságát húzták alá. Silotti így ír: „Én is zongoraművész vagyok és sokak szerint nem is akármilyen. De képtelen vagyok bemutatni, hogy ő hogyan játszott. Játékában valahogy nem is a nagy hangok uralkodtak, hanem úgy játszott a zongorán, mintha ez a zene nem hangszeres zene lett volna. És erről fogalmat csak az alkothat, aki hallotta Lisztet játszani. Az élmény nagyszerűségét jobban szavakba nem tudom önteni.”

Amy Fay még különösebben fejezte ki magát: „Olyan volt a játéka, mintha nem is zene lenne, de olyan élő világ, ami szellemekkel telített levegőben az arcunk és szemünk előtt lélegzett, élt és lebegett.”

Heinrich Heine is ezt veszi észre és igen tömören így ír Liszt játékaról: „A zongora eltűnt és csak a zene volt jelen.”

Anton Rubinstein, híres virtuóz, legendába illő megjegyzése ez volt: „Ha összehasonlítjuk magunkat Liszttel, akkor hozzá képest mi mind csak kis gyerekek vagyunk.”

Azt többen feljegyezték, hogy Liszt akkor játszott egy művet a legjobban és legtisztábban, amikor először találkozott vele; csak a második vagy többszöri játszásban kezdte transzponálni az egyszerű részeket oktávokba és tercekbe trillákkal és hatodikokkal itt-ott hozzáadva saját frázisait, mintha – Borogyint idézem – „saját impressziói lettek volna”. Hiller ezt igen érdekesen azzal magyarázza, hogy igen sok mű megoldása Lisztet egyszerűen nem elégítette ki, aki mindig lázasan kutatta így is a pianisztikus lehetőségeket.

Amikor Edvard Grieg Lisztnek megmutatta hegedű-zongora szonátáját, Liszt zongorához lépett és első látásra kapásból eljátszotta hibátlanul az egészet, beleértve a hegedű szólamát is. Grieg ezt az élményét megjelentette és a következőkkel

fejezte be írását: „Liszt betűszerint a szó szoros értelmében tökéletesen uralta a billentyűsort. Egyetlen hangot sem hagyott ki. Kiválóan, szépen, szellemesen, egyedülálló megfogalmazásban játszott.”

Liszt saját magáról pedig ezt mondotta: „Mint zongorista, a hangszeremmel mindig szerencsés voltam. Éreztem, mintha a csillagokban ez lenne számomra megírva.” Igen, Lisztnek itt igaza van, mivel indulása arra az időre esik, amikor több mint százéves vajúdas után Cristofori 1709-ben felfedezett „gravicembalo col piano e forte”-jának esetlenségéből és gyengeségéből kifejlődhetett és megszülethetett a mai értelemben vett „grand piano”, a hangversenyzongora. Ez pedig az angol Broadwood találmányát továbbfejlesztő Sebastian Erard párizsi zongorakészítő műhelyében 1824-ben történt. És Erard nagylelkűen egy ilyen zongorával ajándékozta meg az akkor Párizsba frissen érkezett, még gyerekkorú Lisztet és felajánlja, hogy hangversenytermében Liszt bármikor rendezhet előadást. Erard kitűnő szemmel megpillantja az ifjú Liszt tehetségében a jövő nagy művészt. Tudjuk, hogy az idős Beethoven milyen örömmel üdvözölte fakeszt Broadwood-zongoráját, mely előfutára volt az Erard-félének, de előrehaladott süketsege miatt az új hangszer titkát már kikutatni képtelen. Ez a feladat Lisztre vár. És Liszt később kegyeletből megvásárolja Beethoven elavult zongoráját, sőt Mozart még öregebb spinétjét is. Micsoda kulturális értékelismerő volt, amikor az ilyesminek még alig tulajdonítottak akkor muzeális értéket. Ezeket az adatokat el kellett mondanom, mert csak így érthetjük meg és fejleszthetjük tovább Hiller megállapítását, hogy Liszt miért is szentelt aránylag több időt és energiát mások művei átírására. Meglátásunk szerint a rengeteg átírásban az ő elsődleges célja az új hangszer kifejező képességének és titkos nyelvezetének feltárása volt és határozottan állíthatjuk, hogy nem „invenció hiányában” foglalkozott többen mások műveivel, mint ahogy irigy ellenségei azt híresztelték.

✱

Liszt sikert sikerre halmoz s mint az acél, újabb csapás alatt edződik. Első zseni szerelmét elszakítják tőle és megszegyenítve kiutasítják a leány házából, egy fényes palotából. Összetörtségéből újra talpra áll. „Majd megmutatom én tinéktek, hogy ki vagyok!” Ez lett az életmottója. Koncertkörútja csupa diadal. Dől hozzá a pénz. A pódiumra nem a szokásos hátsó-, az úgynevezett „művész” bejárón megy, de elvárja és eléri, hogy a város első embere díszhintóján szállítsa és annak karján a főbejáraton át bekísérteti magát. A publikum előtt dobja le fehér selyemmel bélelt palástját és méltósággal húzza le szarvasbőr kesztyűjét, amit rendszerint a pódiumon is felejt. Izgatottságnak nyomát sem mutatja. Leül hangszeréhez. Mereven a végtelenségbe tekint. Hosszan vár, amíg abszolút csendet nem parancsol. Földesurak, hercegek és királyok asztalánál vacsorázik s mivel a rendkívül szigorú spanyol udvari etikett ezt a fogadtatást nem ígérheti, egyszerűen lemondja első madridi szereplését, hiába tombol és neheztel a párizsi spanyol követ. Sokan kritizálták Lisztet ezekért a látszatkergető külsőségekért. Hangsúlyozni szeretnénk azonban azt is, hogy ő volt az első művész abban is, aki a művészt a megilletőbb társadalmi szintre emelte, aki végleg elsöpörte a múltban szórakoztató szolgál – a félig zenész, félig lakáj – státusát. A „Majd megmutatom én tinéktek, hogy ki vagyok” mottó így hatott rá. És történetéhez az is hozzátartozott.

zik, hogy ő mindenkit segített tanáccsal, tanítással és anyagiakkal. Nagyszámú művészjelölt növendékétől a tanításért egy fillért sem fogadott el és például Smetanát kihúzta a kölcsönzők karmaiból 2000 arany koronával, hogy folytathassa az öreg szüleit is támogató Smetana művészi karrierjét. Megkövetelte Liszt a kiadójától, hogy adja ki Smetana műveit is. Jól ismertek Berliozt és később Wagnert segítő tettei. Bonnban Beethoven szobra költségeinek kilencven százalékát ő fedezi, amikor látja a bonni polgárság tehetetlen zsugoriságát. A magyar árvízkárosultak megsegítésére, majd a pesti Zeneakadémia alapítására mágánasokat megszegyenítő összeggel járul. Önzetlen úri gavallériája Liszt karakterképének egyik fővonása.

Karakterképének mélyebb vonásait kutatva, végül olyan területre érünk, amely a „magánélet” érzékeny szféráit érinti. Hangúlyozom: engem még évekkel ezelőtt is csak Liszt művészete érdekelt és ezért – miután belelapoztam – félretoltam Eleanor Perényi monumentális munkáját, mely főleg Liszt magánéletét analizálja. De ezzel a módszerrel már akkor bajba kerültem, amikor Liszt egyházzenejét tanulmányoztam. Mert nem tudtam eldönteni: az Istenhez szóló alázatában a szeretet bázisán álló hitélet zenei főpapját, avagy hazug színészkedést, a vizet prédikálót és bort ivót lássam benne? Ha szemet húnyok és flastrommal takargatom szépségfoltjait, akkor egy igen esendő, egy ihaj-csuhaj Liszt képe marad csupán. Revideáltam tehát a vizsgálódás módszerét. Rájöttem, hogy a jobb zenehallgatónak nemcsak esztétikai szempontból, de a mű mondanivalójának igaza és érthetősége érdekében az orvos tárgyilagosságával és tisztességével kell bonckés alá vennie a művész magánéletét is, hogy hű képet kaphasson róla. És csak így lesz ismert a valódi seb, avagy pereg le a rákent sár. Ezért egy-két szóban kitérek Liszt második nagy szerelmére, akit négy év után otthagyott. „Otthagytam egy szegény asszonyt három kicsi gyerekkel!” – ismételték a szórakoztató irodalomban róla évtizedeken át. Nézzük meg, a látszatban mi az igazság?

Liszt 24 éves és beleszeret a feltűnően szép és művelt Marie d'Agoult grófnéba, egy párizsi mágánas meg nem értett feleségébe, akit a közönség szája szerint „megszöktet” Párisból és Genfben telepedik le. Ez a felfogás a csábító férfiszépségről és négy év után a „Don Juan”-i művészkarakterről formált kép ment át róla a köztudatba és még ma is sokan így látják, amit aláhúz Marie, írói nevén Daniel Stern, erősen ferdítő önéletrajza, valamint a Marieval Lisztért versengő másik asszony, a szabados felfogású és tehetséges Lucile Aurore Dupin, Dudevant bárónő, írói nevén George Sand, aki még a nagy Balzacot is félre tudta vezetni Lisztről terjesztett hazugságaival. A legújabb kutatás eredményei perdöntők lehetnének, mert megtudtuk, hogy Liszt nem szöktette meg Párisból a szépasszonyt, hanem az ment hónapokkal később Liszt után Genfbe és egyszerűen ott maradt. A csábító Genf volt, de Liszt számára, mivel annak kiváló konzervatóriuma tanári állással kecsegtette és különösen annak óriási könyv- és kottatára, melyből garmadával vihette haza a mindig tanulni vágyó Liszt a műveket. Kezd kialakulni egy pontosabb nézet Liszt elhatározásáról, hogy miért is hagyta ott a léha Párizst és nagyon is elképzelhető, hogy ezzel együtt Lamennais abbé tanácsát követve fel akarta számolni már akkor a Marie d'Agoult-hoz fűződő párizsi kapcsolatot. De amikor Liszt megtudta Genfben, hogy Marie állapotos első gyermekükkel, váltalta annak következményeit. Marie a genfi hatóságoknak ugyanazt a kort diktálja be magáról, mint Liszt kora, noha a valóságban hat évvel volt idősebb Lisztnél. Négyévi együttélésből két leány és fiú születik: Blandine, Cosima és Daniel.

A kutatók figyelmét sokáig elkerülte az az igen lényeges levél, amit Marie anyja, Flavigny bárónő és Maurice bátyja közösen írtak józanul és nagy szeretettel Marie-nak Svájcba, miután Marie Genfben maradt, hogy eljönnek érte, hazahozzák, törvényesen elválasztják az urától és tisztességesen férjhez adják ahhoz, akit szeret. Marie önéletrajzából azonban kiderül, hogy „ezt a levelet eldugta és nem mutatta meg Lisztnek, mert biztos volt abban, hogy Liszt a levélben írottakat nagylelkűnek és helyes megoldásnak találta volna és az ügy rendezéséig Mariet hazaküldi Párisba”. Marie így választotta inkább a törvénytelen házaseletet abban a szigorú erkölcsű Genfben, ahol Liszt igen sok tisztelőt és barátot szerzett, de a gögös pénzarisztokrata Marie egyet sem. Genf megbocsátotta Lisztnek a ballépést, Marie-nak soha.

Lisztet a gyönyörű svájci táj és közvetlen, becsületes népe elbűvöli, így születnek meg egymás után a svájci népdalokból is derivált zongoraművei, amiket az Années de Pelerinage-ban, azaz a Vándorévek sorozatban adott ki. Ez a költői mélységekkel telített sorozat nemcsak zenei napló, de az első népdalfeldolgozás is a világon, mintegy előfutára Bartók és Kodály ilyen irányú munkásságának.

Ma már kezd kibontakozni az igazság, hogy Liszt később miért szakított mégis Marie d'Agoult-val, aki – ez nagyon is elképzelhető – sohasem kívánt törvényesen Liszt felesége lenni. Erre a következtetésre jut az olvasó, ha figyelmesen összeveti Perényi több oldalú megvilágítását. Liszt észrevette, hogy valami alapvető baj van Marie-val, aki ismeretségük elején lelkesedett a zenéért, vagy legalábbis így mutatta. De újabban irtózik, ha Liszt neki játszik. Nem régen még lelkesen együtt olvasták Dante és Petrarca műveit. Valami itt nincs rendben, hiszen együtt tisztázták Lamennais abbé összejövetelén is: költészet és zene édestestvérek. És most Marie csak az irodalomért lelkesedik, de ugyanakkor megveti a zenét.

Mielőtt végleg szakítottak volna, a Rajna egy kis szigetén töltött utolsó vakációjukon Liszt így dalol Marie-hoz Victor Hugo versére írt szerelmi dalköltészete egyik gyöngyszemében:

*Jöjj hozzám Kedves, 'mikor alszom,
Úgy, mint Petrarcahoz Laura közeledett.
S amint haladsz fekhelyem mellett,
Leheleted tündér szárnya
Cirógatja testemet.*

*Komor bánat ráncolja homlokom,
Rossz álom ólomkolonca
Lehúz a mélybe s fulladok.
Szépen kérlek, ne távozz tőlem!
Csillag szemed fénye időzzön még nálam!
Én megérezem a mélyben,
Ha fenn dereng a hajnal,
S számunkra tán a Nap is felragyog.*

*Lehelj egy csókot epedő számra,
Mely forró lázban csak Érted ég.*

*E tiszta érzést az Úristen oltotta belénk.
És változz angyalból asszonyommá újra,
Hogy kínzó álmomat feledve felébredjek,
A Tiéd legyek s Te meg az enyém!*

Oh jöjj szerelmem szépen, mint Petrarcahoz Laura!

(Lux András fordítása)

Marie d'Agoult azonban nem volt Laura. A valóságban ez az asszony megbukott először, mint anya, aki gyermekeit mással és főleg Liszt édesanyjával neveltette. Nem vette figyelembe, hogy a gyermek kapocs is lehet a szülők között. Nem vette észre, hogy Lisztben meleg apai érzések élnek, amikről bizonyíték a gyermekeiről megemlékező, Schumannnak írt levél és a *Karácsonyfa* című zongorasorozat. És megbukott, mint feleség, aki Lisztnek nem élettársa, hanem versengő vetélytársa volt. Azt akarta elérni, hogy Liszt térjen el a zenéről és legyen író, feladva zeneművészeti karrierjét. Ezt Perényi éles logikával és jó diagnózissal kimutatja Marie írásaiban, kétségtelen, hogy Marie csak az író becsülte Lisztben és lenézte, később gyűlölte a szemében alacsonyabb szintű zenészt. Liszt azonban éppen ez idő tájt írta le e sorokat: „Érzem, hogy küldetésem van. Költészetemet a zongora nyelvén tudom és akarom kifejezni, és pedig mindig csillogóbban. S amit hozzáadok a harmonizálásommal, annak nagy fontosságot tulajdonítok. Ezt igen komolyan veszem, aminek érdekében minden áldozatra kész vagyok.” Végül Marie d'Agoult megbukott, mint író is. Értett valamit a zenéhez, hiszen türethetően zongorázgatott. De mint író, képtelen volt egy sort is átadni az utókornak, amiben megvilágíthatta volna Liszt alkotói inspirációit, noha késői önéletrajzában igen sokat beszél Lisztről, sokszor egymásnak ellentmondó logikával. Ez az írói szégyene. Amikor Lisztnek – már elválásuk után – hírül hozták, hogy Marie nagyszabású életrajzba kezdett, Liszt csak ennyiben reagált: „És most a hazugságok sorozata kezdődik.” Mert Liszt nem volt „parvenu Don Juan”, ahogy Marie lefesti őt, de tragédiája, hogy sohasem találta meg a hozzá illő és megértő élettársat.

Ide tartozik talán az az életrajzi mozaikszem, hogy az utókornak adott információ tekintetében jóval többet köszönhet a világ egy másik Marie-nak, teljes nevén Marie Duplessisnek, aki ugyan nem írásban, de lakótárs-barátnője révén értékes impressziókat juttat el Alexander Dumashoz és Verdihez – a szerzők ezek alapján öntötték formába a *Traviata* Alfredóját... Ide utal Sitwell megjegyzése, hogy „noha Liszt népszerűsége már nem mutat további emelkedést, a kutató számára az élete, és élete tükrében a munkássága, mindennap érdekesebb lesz”. Kimutatták, hogy a Kaméliás hölgyet élő személyről írta Dumas, és hogy ennek a regénynek operaváltozatában a főszereplő Violetta a valóságban Marie Duplessisnek hívták, akit Liszt egy nagyobb európai koncertturnéra magával akart vinni... A sors közbeszólt: a tuberkulózis levágta a szerencsétlen elsodort, tündöklően szép leányt alig 22 éves korában. (A párizsi Sacre Coeur temetőjében pihen, a házat, ahol lakott, emléktábla jelöli és sírjához a szanatórium irodalombarátok ma is elzarándokolnak.) Liszt a *Transzcendens* etűdsorozat „Ricordanza” című darabjában tekint vissza a kedves teremtésre.

✱

Sokan aláhúzták a kezdetben csak saját magának írt és csak később közzé tett *Transzcendens* etűdök költői mélységét, invenció gazdagságát. Úgy tartják nyilván, hogy Liszt művészetére a legnagyobb hatást – ahogy már jeleztük – Paganini a virtuózitással, majd Chopin a költői mélységekkel és megoldásokkal gyakorolta. Ez igaz, de nem általános, mert Liszt nem minden lírikus műve született Chopin hatására. Amikor a *Transzcendens* etűdök nagy részét írta, Chopin még ismeretlen 16 éves kamasz volt valahol Lengyelországban. Ez az adat és felfedezés méltó válasz azoknak, akik „invenció-szegénységgel” vádolták Lisztet, mivel aránylag többet szentelt mások művei átírására, amikor az új zongora nyelvezetét és csillogását kutatta.

Liszt Gensben él és ez időre esik, hogy Párizsban feltűnik Sigismund Thalberg zongoraművész, akiről úgy írnak a párizsi lapok, hogy még Lisztnél is csillogóbban játszik. Ez a hír Lisztet a legérzékenyebb pontján találja. Önérzetében sértve Párizsba siet, ahol a számára sértő „inzultust” többféleképpen és szinten riposztossa.

Először meghallgatja a Konzervatórium 400 hallgatót befogadó termében Thalberg játékát és tárgyilagos, de nagyon kemény kritikát ír róla. Egyben megleckézteti a kritikusokat, akik „Párizst kaosszá tették, ahol brutális szenvedéllyel, hipokrita okoskodással és szégyelni való ambíciókkal vadul küzdenek különböző csoportok, hogy a művészeket egymásnak ugrassák. Hová fajult a humánus és mi lett a humánusot szolgáló művészet célkitűzése!” – fejezi be cikkét.

Második válasza a zeneértő világ számára a legnemesebb és példamutató volt, mert kamarazene sorozatot hirdetett az Erard-teremben. Meghívóján rögzítette, hogy a hangszeres sorozat egyedüli célja: a zongorajáték magaskolájának bemutatása, amit hozzá nem értő játékosok oly gyakran tönkretettek. A négy estére tagolt műsorban néhány Chopin-etűd és Schubert-dal mellett zömével Beethoven-műveket játszott, mintegy féltucat zongoraszonátát, majd Urhan hegedűművész, illetve Batta csellóművész barátaival hegedű-zongora szonátákat és triókat, olyan darabokat, amiket Párizsban eddig még senki sem játszott. Ez a koncertsorozat komolyságban, újdonságban és ragyogásban messze túlszárnyalta mindazt, amire Thalberg képes lett volna. És a meghívottak hónapok alatt kottával eljöttek mind. S amit hallottak, Párizs arra nem volt elkészülve. Még a lapok kritikusai is elkábultak. Legouve így írt: „Eddig nem hallott műveket lélekzetfojtva figyeltünk. A 45 percig tartó trió tételei közt a felmorajló lelkesedés volt csak hallható, aggódtunk, hogy el ne vesszünk egyetlen hangot sem. A csata eldőlt és a leckét megkaptuk és megtanultuk...” Berlioz szerint: „Liszt játékában a túlzásnak és ritmikus egyenetlenségnek még a nyoma sem volt. Beethoven Hammerklavier szonátáját például, ami mindenkinek eddig piramisok titkát és az értelmezés problémáit jelentette, úgy játszotta, hogyha ezt a szerző a sírban hallja, örömeiben felkiált, mert büszke lehetett volna művére és az előadóra. A játékban egyetlen hang sem sikkadt el és egyetlen felesleges hangot sem adott hozzá a művész. Állítom ezt, mert kottából követtem és ellenőriztem a játék minden ütemét. Liszt az eddig fel sem mérhető művet megértette és érthetővé tette – ezzel bizonyítva be, hogy ő a jövő nagy zongoraművésze” – fejezte be cikkét Berlioz a *Gazette Musicale*-ban.

Ezzel a nagyszabású és magas szintű produkcióval lényegében már eldőlt a kérdés, hogy a zeneművészet arénájában ki az első? Azonban a *Le Monde* zenerovata továbbra is Thalbertet dicséri és népszerűségére apellál. Liszt ekkor kibérli a Konzervatóriumnál tízszer nagyobb befogadóképességű Operaházat és szóló zongoraestet

hirdet. Ilyen még sohasem történt Párizsban. A közönség ismét valami szenzáció előszelét érzi. Elkapkodják a jegyeket és színültig megtöltik a nézőteret. De a kíváncsiság hűvös fogadtatással párosul, különösen a nobilitás az, mely fagyos hallgatásával tüntet. Nem akarja megbocsátani Lisztnek, a szemében parvenü idegennek, hogy sorai-ból „szöktetett meg” egy szépséget, noha Liszt csodálatosan játszik. Nemcsak a játék-technikája utolérhetetlen, de művészi elmélyültsége is sokat fejlődött. Azonban a Niobe [Giovanni Pacini operájára írt zongorafantáziája] után a jég megtörik, a hallgatóság eldobja előítéletét és tomboló tapsal ünnepli Lisztet – azt a Lisztet, akitől tíz évvel korábban ott megtagadták a hivatalos továbbképzés lehetőségét.

Közvetlenül ezt követően, 1837 tavaszára esik a Liszt ifjú korának szimbolikus záróköveként értékelhető *Hexameron* keletkezése is, jó két évvel Bellini a *Puritánok* című opera ősbemutatója után.

A *Hexameron* (Grandes Variations sur le marche des Puritains) nemcsak a romantikus zeneirodalom kiemelkedő extravaganciája, ahogy a darab lemezkiadásához csatolt megjegyzésben Eugène List (aki Liszt Ferencnek nem rokona) ezt ma állítja, hanem e műben Liszt bizonyágtételét és önigazolását fedezhetjük fel. Minden nagy komponista vágya volt ugyanis, hogy egy jellegzetes témára hogyan tud reagálni és azt milyen variációban formálja tovább. Ez alól nem kivétel a zenetörténelem egyetlen klasszikus és egyetlen modern szerzője sem. És tegyük ehhez hozzá: egy-egy versenyműbe az alkotás szellemében beleszórt kadencia is variáció, ami igen gyakran az előadóművész egyéni leleménye. Másfél száz évvel ezelőtt a variációk komponálása mellett még egy másik vágy is fűtötte a zeneművészeket. Úgy tartották, hogy az a nagy művész, aki *utánozni* tudja más előadó játéksztílusát, intonációját és ezt a színpadon a művészek alakító- és imitáló-képességéhez hasonlították. A zenei előadói készségnek ez a hatórugója a mai időkben eltörpült, lényegtelenre vált, sőt ellenkezőleg: a speciálisan egyéni intonációra törekszenek, de korábban annál divatosabb volt. Megtörtént például, hogy egy kora este Liszt baráti körét Chopin játéka bűvölte el és a sötétség beálltával nem szakították meg a játékot és átszellemülten hallgatták a zenét. És ekkor Liszt, megérintve Chopin vállát, átvette tőle a muzsikálást: átmenet nélkül Chopin-stílusban folytatta a játékot. Csak mikor a barátok gyertyát gyújtottak, derült ki a turpisság, Liszt pedig így nyilatkozott: „Bebizonyítottam, hogy Chopint utánoztam és kérem, ki tudna imitálni engem?” Liszt élete pontosabb ismeretében állítható, hogy ez nem pöffeszkedő öndicséret volt, hanem a múltban agyonalázott, Marie d'Agoult-tól félreértett, de ugyanakkor felfelé tekintő és törekvő lélek önigazolása.

Az így gyűjtögetett mozzanatok szem előtt tartva már sokkal könnyebb sok mindent megérteni a *Hexameron* értelmezése körül. Ami a címét illeti: az értelmező szótár szerint „a teremtés hat napja, avagy annak története, ahogy az a Bibliában írva van”. E zeneműhöz a biblikus megjelölésnek semmi kapcsolata sincs. Inkább úgy véljük, a zenekomponálás, mint kreáció és a hatos szám asszociációja sugalmazta a címadást. A *Hexameron* ugyanis hat zongoravariációból álló sorozat, amit hat különböző muzsikuskomponált Bellini operájának induló-témájára, és Liszt „csak” összefoglalta, egységbe fogva átdolgozta a kompozíciókat. Az eredeti változatokat Belgiojoso hercegnőnek az olasz menekültek megsegítésére rendezett estéjén mutatták be a szerzők: Liszt, Chopin, Thalberg kívül Karl Czerny, Henri Herz, Johann Peter Pixis – valamennyien a korszak kimagasló virtuózai. Maga az a tény, hogy e hat virtuóz

egy célért így együttműködött, sejteti, hogy e jótékonysági hangverseny a párizsi évad nagy szenzációja lehetett, mint minden, amiben Belgiojoso hercegnő keze is benne volt. Sajnos a témaadó opera szerzője, Bellini, nem érthette meg a variációk első bemutatását sem, mivel egy évvel korábban az akkor 34 éves művész egy Afrikából behurcolt járványos betegség áldozata lett. És a muzsikuskarátok így állítottak emléket Bellininek, hogy mondanivalója ne csak az Operaházban, de a koncerttermekben is éljen tovább. A hercegnő rendkívül aktív és sokoldalú volt. Szalonjában gyakori vendég volt Heinrich Heine, Alexander Dumas, Victor Hugo, Felix Mendelssohn, Eugène Delacroix, halála előtt Bellini és több más ismert név között a Hexameron hat szerzője is. Egyébként ez a hercegnő volt az, aki összehozta és rávette Thalberget és Lisztet, hogy véget vetve az újságok heccelődésének, művészi vetélkedésben mérjék össze erejüket, s aki így hirdette ki az eredményt: „Thalberg az első, de Liszt az egyetlen.” Ismerjük e vetélkedő időpontját (1837. március 31.) és egyes számait. És tudjuk azt is, hogy ott és akkor nemcsak e két művész, hanem még vagy tíz szerepelt. Ezért jogos a következtetés, hogy a *Hexameron* hat különböző variációja talán itt hangzott el először. Ennek pontos feltárása még a további kutatás feladata. A jótékonysági koncert végén pedig Liszt elkérte a szerzőktől az egyes változatok kéziratát és egészen formálva megadta a *Hexameron* gerincét, azaz bevezetéssel, összekötő részekkel és befejezéssel látta el, tehát itt sokkal többről van szó, mint hat variáció egyszerű összefűzéséről. Az így keretbefoglalt művet Liszt többször is előadta később szólóban, vagy négykezes, illetve kétzongorás letétben, sőt zenekari kísérettel is. A teljes zenekari partitúrára a *Gesellschaft der Musikfreunde*, a Bécsi Zenebarátok Társasága kottatárát találta rá, mely egyesületet gróf Apponyi Antal alapította 1812-ben. Igen érdekes adat, hogy ezt a művet itt először csak 1920-ban játszották több mint 83 évvel a párizsi ősbemutató után, mely adatot a tubajátékos szokásából tudjuk rögzíteni, aki feltűntette a kottákra az előadások dátumát.

A *Hexameron* formai felépítése a következő:

1. Bevezetés	Liszt
2. A téma kitűzése	Liszt
3. Az I. Variáció	Thalberg
4. Az II. Variáció	Liszt
5. A III. Variáció	Pixis
6. Ritornello	Liszt
7. A IV. Variáció	Herz
8. Az V. Variáció	Czerny
9. Interlude	Liszt
10. A VI. Variáció	Chopin
11. Interlude	Liszt
12. Befejezés	Liszt

Liszt a 12 részből álló műbe ágyazta bele a hat variációt. A II. és III. variációt (sajátját és Pixisét) zenekari kísérettel látta el, a többi azonban érintetlenül szólóban, mes-teri átmenetekkel a következőképpen formálta meg:

A bevezetésben a zongora a zenekarral téma-forgácsokat szólaltat meg. Háborús szelét sejtető komor felhők gomolygását asszociálja. Csak a műsoradás („A téma kitűzése”) során jelenik meg Liszt felfogásában a teljes téma, amit briliáns csillogású okta-

vok koronáznak, hogy így köszöntse a hivatalos Bellini-féle felfogást. Ezt a királyoknak járó fogadtatást Liszt még tovább fokozza – szárnyakat adva a témának, mivel itt a variációs művészet sokoldalúságát mutatja be eddig soha nem hallott technikai bravúrral, ahogy a billentyűsor teljes terjedelmében őrvongva örvénylő és száguldva szökellő oktávugrásokkal alkalmazza. Ezekben a díszítményekben már benne vannak mindazok a játékfogások elemei és csírái, amelyeket nem sokkal később oly nagy sikerrel szolgált meg a Magyar Rapszódiaiban is.

Az első variáció Thalbergé: kettős hangzatok csengő figuráival kezdődik, majd örvénylő futamokba megy át, hogy végül csillogó, magasfekvésű hármashangzatokban érjen véget.

A második variáció Liszt megoldása, ami már a bemutatón is mindenkit meglepett, mert egy várt tűzijáték helyett egy befelé forduló, csodálatos zenei elégia szól. A máskor kirobbanó Liszt itt teljesen új arccal jelentkezik, a háborúban elesett hőseket idézi, az önfeláldozást glorifikálja. (A fináléban még bőven lesz alkalma, hogy megmutassa oroszlánkörmeit, az őt annyira jellemző elkápráztató virtuóizációt.)

Pixis ma már elfeledett szerző, neve is csak jobbára a Hexameron révén maradt fenn. A harmadik változat az ő műve, benne a jobbkez igen érdekes gyors oktavjaival. Zenei tekintetben ez talán a leggyengébb variáció, ezért Liszt zenekari kísérettel látja el, így teremti meg a kompozíció férfiasabb karakterét. Meg kell jegyeznünk, hogy Liszt a saját variációja első kéziratába már bejegyezte a zenekari kíséretet és kívánalmait. Így Pixis csak köszönettel nyugtázhatta Liszt segítőkészségét. A többi igen kitűnő változathoz Liszt már csak udvariasságból sem nyúl, szívesen szolgáltatta meg és ezzel fémjelzi a minőséget.

A rövid átvezető Ritornello után Herz szerzeménye a negyedik változat. A sebeseen száguldó jobbkez játéka lágy figurákkal díszített, míg a dallam a balkéz basszusán szólal meg. Elbűvölő, elegáns és cizellált, mint az ötvösművészet remeke.

A volt Beethoven-tanítványé és Liszt volt tanáré, Czerny az ötödik variáció. A beethoveni iskola nehéztüzérsége vonul fel, de ez egy cseppet sem bombasztikus. A jobbkezben a téma szaggatott kromatikus tizedek emelkedésében a harmonizálás új szenzációja volt, abban az időben merész megoldás.

Ezt a variációt is szünet nélkül egy terebélyesebb és viharos szenvedélyekkel teltt közjáték (*Interlude*) követi. Ennek elülte után a zenekar megtorpan, az intenzitás csökken, a tempó elernyed, hogy így teremtsen megfelelő atmoszférát az utolsó variációnak, a nocturno jellegű, Chopin lelkületére oly jellemző változatnak. A tűzhányó kitörések után megszólaló zenei imádságot mindenki szívesen fogadja, mert ez az ellentét úgy hat a fülre, mint a balzsam. Az ezt követő utolsó közzenében Liszt szívesen folytatja a chopini varázslatot, de vissza-visszapillant a bevezetés egyes motívumaira is.

A *Finale* a mű igazi csúcsa és egyben a legterjedelmesebb rész, amit a zenekar indít. Liszt ebben a nagyszabású összefoglalásban a társ-szerzőktől idéz és imitál. Zseniálisan szövi egybe Thalberg, Pixis, Herz és Czerny színeit, majd a koronát a zongoraszó a zenekar tutti-jához simulva egy óriás spirális vágásban és tündöklő csillogásban teszi fel. A virtuóizáció non-plus-ultrájában fejezve ki a felindultságot, a Hexameron ezzel a diadalmas dübörgéssel ér véget.

Már nem is meglepő, hogy a zenei gigászok e lovagtornáján a bajnok babérkoszorúja az akkor 26 éves Liszt Ferenc homlokát díszíti. Ezt nemcsak az eget ostromló művészetével érdemli ki. A maga idejében divatos kaleidoszkópszerű, mások játékáról, stílusáról és felfogásáról is értékes dokumentumot készített és adott át a mának. Ámde pontosan e mű sajátos karaktere, a sokféle költői felfogás és előadásmód, mely szünet nélkül átváltást igényel, gördített óriási és sokszor legyőzhetetlen akadályt az előadóművészek elé. Ez az oka annak, hogy csak nagyon kevesen vállalkoztak a mű megszólaltatására, amihez valódi Liszt Ferenc-i képességek kellenek.

Liszt Ferenc fiatal korának összefoglaló, legfontosabb műve ezért egyúttal a legismeretlenebb. Liszt művészi kibontakozásának kulcsfontosságú kompozícióját a művész életének a korról vívott – magánéletének tragikus mozzanataival színezett – küzdelmei közepette villantottuk fel. Talán sikerült felkeltenünk az érdeklődést egy szinte teljesen ismeretlen Liszt-kompozíció iránt és a Liszt-centenárium fényében felmutatni.

LISZT FERENCZ

HANGVERSENYE

Szegzárdon

1846d. October 18dikán, déli 12 órakor

a megyeházi nagyteremben.

Bélepti jegyek válthatók a szegzárdi kir. Posta-hivatalban.

Beltör 3 fl. Zartszek 2. fl. Karzat 1 fl. pgó.